

20. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 455. – 2 – 4 арк.
 21. ДАХО. – ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 448. – 2 – 11 арк.
 22. Беккер М., Робаков Ф. Доклад в Херсонскую городскую думу. – Херсон, 1908. – 12 с.
 23. Володько В. В. Чиновники системи управління та судочинства Київського намісництва: соціо-професійний портрет: Дис...канд. іст. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ. – 2007. – 254 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Черемісін Олександр Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, історії та українознавства, докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету

Наукові інтереси: історія міського самоврядування Півдня України в кінці XVIII ст. – 1917 р.

УДК 94 (477. 65) “1943”

УЧАСТЬ 5-ї ГВАРДІЙСЬКОЇ АРМІЇ У ФОРСУВАННІ ДНІПРА В МЕМУАРАХ ТА ОЦІНКАХ УЧАСНИКІВ ПОДІЙ

Олександр ЧОРНИЙ (Кіровоград)

Дослідження торкається спогадів фронтового, армійського, корпусного та дивізійного командування про участь 5-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта О. С. Жадова у форсуванні Дніпра в першій половині жовтня 1943 року північніше Кременчука, подробиці якого є до цих пір маловідомою сторінкою Другої світової війни.

Ключові слова: фронт, армія, форсування, плацдарм, Дніпро.

Исследование посвящено мемуарам фронтового, армейского, корпусного и дивизионного командования об участии 5-й гвардейской армии генерал-лейтенанта А. С. Жадова в форсировании Днепра в первой половине октября 1943 года севернее Кременчука, подробности которого до сих пор остаются малоизвестной страницей Второй Мировой войны.

Ключевые слова: фронт, армия, форсирование, плацдарм, Днепр.

The research is dedicated to the memoirs of the front, army, corps and divisional commanders about the participation of the 5th Guards Army commanded by lieutenant-general A. S. Zhadov in the forced crossing of the Dnieper in the first half of October 1943. This forced crossing of the river took place just north of Kremenchuk. The details of it still remain to be a little known page of the history of the Second World War.

Keywords: front, army, forced crossing, bridgehead, the Dnieper

Далекий 1943 рік для всіх народів СРСР ознаменувався приємними новинами про перемоги Червоної армії під Сталінградом, Курськом та на Дніпрі. Успішне підкорення третьої за величиною ріки Європи радянськими арміями заклало основи для широкомасштабного наступу в Криму, на правобережжі України та в Білорусії.

У битві за Дніпро, яка тривала впродовж другої половини 1943 року, взяли активну участь п'ять радянських фронтів: Центральний, Воронежський, Степовий, Південно-Західний та Південний. Загалом у їхньому складі діяло 30 загальновійськових, 5 повітряних та 4 танкові армії, 1 танковий, 3 механізовані та 1 кавалерійський корпуси. Всього 44 з'єднання, якими в ході форсування ріки наприкінці вересня – на початку жовтня було захоплено 23 плацдарми на Дніпрі та ще 2 на річці Прип'ять його правій притоці. З них до рівня оперативних збільшилися лише три, в тому числі й кременчуцько-криворізький, захоплений і розширюваний військами Степового фронту.

Дослідження з історії радянсько-німецького протистояння на Дніпрі між Черкасами та Домотканню, саме в цій смугі наступали з'єднання Степового фронту, досить обмежені, позбавлені конкретики, а відповідно невідомі широкому загалу та маловідомі серед військових істориків. Це пояснюється тим, що свого часу військове історіописання було більше орієнтоване на вивчення форсування Дніпра військами Воронежського фронту та звільнення столиці УРСР – міста Києва. Така тенденція у вивченні битви за Дніпро зберігається й нині [4; 9; 17]. Тим часом участь у дніпровських подіях 1943 року Степового, Південно-Західного й Південного фронтів залишається вже майже 60 років перспективною для наукового пошуку. Особливо ж актуальними для істориків є участь у боях на дніпровському рубежі окремих армій. Наукове вивчення цієї складової окресленої проблеми дозволить з часом написати об'єктивну історію третьої великої перемоги Червоної армії у 1943 році.

Згідно малочисельних досліджень та офіційно визнаних мемуарів [8; 10; 13; 14], кременчуцько-криворізький плацдарм був захоплений і розширювався частинами 7-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта М. С. Шумілова, 57-ї армії генерал-лейтенанта М. О. Гагена, 37-ї армії генерал-лейтенанта М. М. Шарохіна. Малодослідженою залишається проблема участі у форсуванні Дніпра частин 53-ї армії генерал-лейтенанта І. М. Манагарова та 5-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта О. С. Жадова. Участь останньої у боях на дніпровському рубежі до цих пір залишається таємницею, яку має розкрити сучасна історична наука. Шлях до вивчення окресленого питання значною мірою лежить через аналіз спогадів учасників боїв на Дніпрі у вересні – жовтні 1943 року.

Наприкінці вересня – на початку жовтня третього фронтового року на спільному, але невеликому плацдармі 37-ї і 7-ї гвардійської армій точилися запеклі бої. Німці зосередили проти радянських частин потужне угруповання 8-ї польової та 1-ї танкової армій генералів О. Веллера та Г. Хубе [23, с. 186]. Противник постійно атакував, намагаючись скинути радянські армійські з'єднання з захоплених плацдармів у Дніпро.

Впродовж 25 вересня – 1 жовтня 1943 року німецьким військам вдалося скувати дії радянських армій на правому березі Дніпра на фронті Домоткань – Дерейвка. Ситуація вимагала ввести в бій нові сили, бажано танкову армію, але зробити це було неможливо через малі розміри контрольованої на правобережжі території та відсутність наведених переправ. До того ж у цей час 5-а гвардійська танкова армія генерал-лейтенанта П. О. Ротмістрова, якою міг розпоряджатися командувач Степового фронту генерал армії І. С. Конєв, перебувала в районі

Харкова й Полтави на доукомплектуванні, оскільки зазнала значних втрат під час боїв на Курській дузі, під Белгородом і Харковом.

Виходячи з обставин, 2 жовтня 1943 року командування Степового фронту поквапилося ввести в бій кілька дивізій 5-ї гвардійської армії, котрі мали розпочати форсування Дніпра північніше Кременчука, у районі дніпровських островів поблизу с. Власівки, найбільшими з яких були Гайдуків, Лось, Меньшиков, Піщаний, Бухарешти та група т.зв. Спірних острівців.*

Теоретично гвардійці генерала О. С. Жадова за умов успішного форсування Дніпра й захоплення плацдарму на його правому березі біля Новогорґіївська** мали вступити в затяжні бої та відтягнути сили противника від плацдармів, контрольованих 37-ю і 7-ю гвардійською арміями. За умов і подальшого успішного розгортання подій бійці О. С. Жадова мали з'єднатися на правобережжі з передовими частинами генерала І. М. Манагарова (53-я армія) та генерала І. В. Галаніна, які відповідно діяли на лівому й правому флангах 5-ї гвардійської армії й практично одночасно з нею були задіяні в операції. У подальшому задум фронтового командування був орієнтований на об'єднання сил 7-ї гвардійської, 37-ї, 53-ї, 5-ї та 4-ї гвардійських армій на правобережжі, з метою збілення індивідуальних армійських плацдармів до рівня великого оперативно-тактичного плацдарму.

Реально ж, захопити ще один плацдарм частинам 5-ї гвардійської армії було практично не можливо. По-перше, на ділянці Кременчук – Власівка – Максимівка, де мала діяти армія, правий берег Дніпра набагато вищий ніж лівий, що практично не дає ніяких шансів бійцям зачепитися за правий берег, навіть у випадку успішної переправи через Дніпро (мається на увазі без жодних втрат серед особового складу й необхідної техніки). По-друге, армія була не готова форсувати Дніпро, оскільки не вистачало човнів, плотів, понтонного устаткування і т.д. По-третє, на правому березі, займаючи вигідні позиції, була готова вступити в бій 320-а піхотна дивізія, яка контролювала саме на цій ділянці добре укріплену лінію оборонних споруд – т.зв. “Східний вал”, основну частину “лінії Пантера – Вотан”. По-четверте, армійські з'єднання вийшли до Дніпра недоукомплектованими з огляду на участь у сильних боях під Полтавою і Кременчуком. Поповнення, котре й було направлене в частини, не мало ніякого досвіду участі в боях. І останнє. Десанту для закріплення на правобережжі необхідно було відразу вступити у вуличні бої, оскільки в смузі наступу 32-го гвардійського стрілецького корпусу було містечко Новогорґіївськ (Крилів). Тактично це не виправданий і хибний крок, адже кожна будівля населеного пункту була досить грамотно пристосована до оборони. З огляду на це, запланована операція виглядала як авантюра.

Добре спланувати операцію ні у фронтового, ні в армійського командування не було часу, а тому підготовка до форсування проходила лише кілька днів. На цьому позначилися й заклики брати плацдарми на правому березі ріки з ходу, і надтяжке становище сусідніх армій на плацдармі між Дюмотканню і Дерев'юкою. Підкорювати Дніпро було вирішено силами 32-го й 33-го гвардійських стрілецьких корпусів, кожен з яких складався з трьох дивізій. 32-м гвардійським стрілецьким

* нині затоплені водами Кременчуцького водосховища.

** нині частина м. Світловодська.

корпусом командував генерал-лейтенант О. І. Родімцев, 33-м – генерал-лейтенант М. І. Козлов.

33-й корпус у складі 6-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії полковника М. М. Смирнова, 95-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора М. С. Нікітченка та 9-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії генерал-майора О. М. Сазонова форсував Дніпро на ділянці Кременчук – Власівка в ніч з 2 на 3 жовтня. Висадившись на острові, бійці корпусу були накриті німецькою артилерією, а тому відразу перейшли до оборони, залишаючись на одному із захоплених островів до 8 жовтня [12, с. 94].

Драматичнішим і трагічнішим було форсування Дніпра 32-м гвардійським стрілецьким корпусом у складі 13-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора Г. В. Бакланова, 97-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора І. І. Анциферова та 66-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора Я. В. Якшина. Названим вище дивізіям корпусу довелося форсувати Дніпро на ділянці Власівка – Максимівка, з висадкою на дніпровських островах (Піщаному та інших), які в усіх мемуарах згадуються під назвою “Каска”. Саме їх довелося утримувати бійцям корпусу впродовж 3 – 11 жовтня 1943 року, не дивлячись на величезні втрати, які разом у трьох дивізіях обраховуються в кілька тисяч бійців. Після невдалих дій на островах залишки дивізій 5-ї гвардійської армії були зняті з зайнятих рубежів і перекинуті на плацдарм в районі села Деревки, де були трішки поповнені й взяла участь у наступі на Олександрію, Знам’янку, Кіровоград [7, с. 131 – 138]. Як бачимо, самотійно подолати Дніпро армія не змогла.

Після війни про згадану вище операцію чомусь поспішили забути і вона тривалий час залишалася невідомою або ж маловідомою широкому загалу. Інтерес до неї проявився лише на початку нового тисячоліття з виходом у світ невеличкого нарису “У жовтні сорок третього...” світловодського краєзнавця В. Ю. Сергеева [22].

Участь 5-ї гвардійської армії у форсуванні Дніпра досить цікаво та суперечливо виглядає у спогадах учасників подій – фронтового, армійського, корпусного та дивізійного командування. Командувач Степового фронту Маршал СРСР, а 1943 року генерал армії І. С. Конєв у деталях не згадав участь з’єднання у форсуванні Дніпра у жодному з видань “Записок командуючого фронтом” [8]. Його спогади, опубліковані ще за життя, обмежуються тим, що “после ликвидации кременчугского предмостного укрепления 5-я гвардейская и 53-я армии сразу же приступили к форсированию и захвату Днепра. Ряд гвардейских соединений 5-й и 7-й гвардейских армий, как например 73-я и 97-я дивизии, смело и с большим искусством форсировали Днепр.” [8, с. 63]. Після цього комфронтом лише зазначив, що через деякий час “5-я гвардейская армия была снята с плацдарма в районе Кременчуга и сменена частями 4-й гвардейской армии. Армия переправилась на левый берег Днепра, совершив 100-километровый марш вдоль фронта на юго-восток в район Куцеволовки, затем снова переправилась на правый берег Днепра на плацдарм 37-й армии, где 13 октября приняла новый боевой участок для подготовки к наступлению” [8, с. 72]. Дивно, що саме так Іван Степанович описав участь 5-ї гвардійської армії у форсуванні Дніпра, адже вона в районі Кременчук – Власівка – Максимівка ріку не пододала. Докази цього наведемо зі спогадів ще одного із головних фігурантів подій.

Командувач армії генерал армії, а 1943 року генерал-лейтенант О. С. Жадов у передмові до видання *“От Волги до Эльбы и Праги (Краткий очерк о боевом пути 5-й гвардейской армии)”*, яке з’явилося 1970 року [6], про форсування Дніпра армійськими частинами зазначив, що *“освободив Полтаву и Кременчуг – крупные центры на левобережье Днепра, – 5-я гвардейская армия с ходу приступила к форсированию Днепра северозападнее Кременчуга. Фашисты во всю трубили, что оборонительные рубежи на западном берегу Днепра являются непреодолимым Восточным валом, дальше которого они не пустят Красную Армию. Однако под мощным натиском советских войск Восточный вал был разрушен, а немецко-фашистское командование потерпело очередное поражение [6, с. 8 – 9]”*.

Згодом були опубліковані спогади самого генерала О. С. Жадова, у яких він фрагментарно описав участь з’єднання в підкоренні ріки північніше Кременчука, присвячуючи окресленій проблемі три з половиною сторінки [7, с. 126 – 130]. Аналізуючи умови форсування, Олексій Семенович відзначив, що в армії не було можливості підготувати операцію на належному рівні, наголосивши, що все робилося поспіхом, виходячи із закликів захоплювати плацдарми з ходу, що в корпусах і дивізіях не вистачало човнів, плотів і т.д. Автор мемуарів чітко не назвав усі з’єднання, що брали участь в операції, не відомо зі спогадів і хто командував згаданими ним частинами. Підбиваючи висновки, командувач зазначив, що *“армии не удалось захватить плацдармы на западном берегу Днепра. Были захвачены лишь отдельные острова севернее Кременчуга”* [7, с. 128].

Переходячи на конкретику, О. С. Жадов нічого не сказав про кількість втрат у дивізіях і корпусах. У цьому плані він лише зазначив, що за сім днів боїв на островах *“мы понесли немалые потери”*, вказавши, що загинув заступник командира 13-ї гвардійської стрілецької дивізії полковник П. В. Гаєв, заступник командира з політроботи 34-го гвардійського стрілецького полку підполковник П. В. Данилов, отримав тяжке поранення командир 42-го гвардійського стрілецького полку Герой Радянського Союзу підполковник С. П. Березін [7, с. 129].

Виходячи з таких фактів, втрати були масштабними. Як відомо нам, втрати серед особового складу були величезними в усіх дивізіях 32-го гвардійського стрілецького корпусу, але про це автор мемуарів не написав. 66-а гвардійська стрілецька дивізія генерал-майора Я. В. Якшина залишилася поза увагою, про її участь у форсуванні можна лише здогадуватися з того, що *“для форсирования Днепра в первый эшелон были выделены: в 32-м гвардейском стрелковом корпусе – 13-я и 97-я гвардейские стрелковые дивизии; в 33-м гвардейском стрелковом корпусе – 6-я гвардейская воздушно-десантная и 95-я гвардейская стрелковая дивизии. В каждом корпусе во втором эшелоне было по две дивизии”* [7, с. 128]. Про участь у форсуванні 97-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора І. І. Анциферова лише сказано, що *“особенно тяжело пришлось 97-й гвардейской стрелковой дивизии на острове “Каска”* [7, с. 129].

Серед причин невдалого форсування Дніпра колишній командувач армії назвав недоукомплектованість дивізій і корпусів солдатами, технікою і боеприпасами, розбиті дороги, зруйновані мости і т.д. Разом із тим Олексій Семенович зізнався, що *“мы недооценили и оборону противника на западном берегу Днепра, полагая, что все же сумеем наличными силами выбить его с занимаемых*

позицій и захватить плацдармы” [7, с. 128]. Оцінюючи операцію генерал відзначив, що *“вскоре [через сім днів! – О. Чорний] нам стало ясно, что захваченные островки не имели тактического значения, ибо не обеспечивали развёртывания частей и соединений для продолжения наступления”* [7, с. 129]. Іншими словами, О. С. Жадов визнав безглуздість боїв на островах. Оцінюючи дії бійців, командарм підкреслив *“героизм наших людей при форсировании реки был массовым. Изобретательность и инициатива красноармейцев, сержантов и офицеров были беспредельны. Большую роль в этом сыграла полученная накануне наступления к Днепру директива Верховного Главнокомандующего И. В. Сталина, в которой прямо указывалось, что за успешное форсирование крупных водных преград личный состав, проявивший наибольшее мужество и отвагу, будет удостоиваться звания Героя Советского Союза”* [7, с. 129 – 130]. На нашу думку коментарі до цитати зайві, лише зазначимо, що винахідливість та ініціатива в жовтні 1943 року учасниками форсування Дніпра проявлялися не для того аби стати *“безсмертными героями в веках”*, а для того аби вижити, зберегти життя і можливо ще раз побачити рідних. Результати боїв на островах командарм вбачав у тому, що *“семь дней и ночей мы на своих крошечных островках держали в напряжении гитлеровцев и не позволяли им перебрасывать отсюда силы в район юго-восточнее Кременчуга – туда, где армии фронта вели успешные бои по расширению захваченных плацдармов”* [7, с. 130].

Оцінюючи спогади Олексія Семеновича про форсування 5-ю гвардійською армією Дніпра, наголосимо на двох важливих позиціях. По-перше, іншого формату мемуари він написати не міг, оскільки був людиною тієї епохи. По-друге, на нашу думку, те, про що написав командарм, як і всі інші мемуари радянських полководців, було кореговано у видавництвах спеціально навченими людьми, а значить *“причесано”* згідно з тодішнім військовим історіописанням. До того ж, спогади О. С. Жадова *“Четыре года войны”* були надруковані 1978 року, наступного року після його смерті.

Говорячи про участь 33-го гвардійського стрілецького корпусу генерал-лейтенанта М. І. Козлова, зазначимо, що спогадів фронтового, армійського, корпусного й дивізійного командування про участь вище згаданого з’єднання у форсуванні Дніпра немає. Уривчасті відомості подані тільки в мемуарах О. С. Жадова [7] та І. О. Самчука [20]. Генерали М. І. Козлов, М. М. Смирнов, О. М. Сазонов та М. С. Нікітченко спогадів про війну не написали, а відповідно участь у дніпровській операції своїх з’єднань назавжди залишили таємницею.

Коротко про участь 95-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора М. С. Нікітченка в боях на Дніпрі у жовтні 1943 року в 70-х роках ХХ століття розповів генерал-майор А. І. Олейников, який командував нею після М. С. Нікітченка. *“С 30 сентября по 8 октября 1943 года 95-я гвардейская дивизия в районе села Власовка, в двух километрах северо-западнее Кременчуга, овладев песчаным островом пыталась форсировать реку. Но из-за сильного артиллерийского, миномётного и пулемётного огня противника, а также отсутствия переправочных средств успеха добиться не удалось. Тогда командующий 2-м Украинским фронтом принял решения использовать 5-ю гвардейскую армию для удержания и расширения плацдарма, захваченного юго-восточнее войсками 37-й армии”* [12, с. 84 – 85]. Саме так Андрій Іванович, хоча й

коротко, але висловив свою позицію щодо участі дивізії у форсуванні ріки та результатів боїв на Дніпрі. Друге видання спогадів, на жаль, у цьому питанні залишилося не розширеним.

Разом із тим 1975 року з-під пера І. О. Самчука й П. Г. Скачка вийшов нарис з історії участі у Великій Вітчизняній війні 9-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії, яка в жовтні 1943 року входила до складу 33-го гвардійського стрілецького корпусу. На жаль обидва автори ні слова не сказали про участь згаданої дивізії у форсуванні Дніпра, наголосивши, що після звільнення Кременчука, десантники генерала О. М. Сазонова були перекинуті на вже захоплений на правому березі Дніпра військами 37-ї армії плацдарм [18, с. 61]. Згідно з дослідження дивізії на допомогу армії генерал-лейтенанта М. М. Шарохіна було перекинуто 12 жовтня, а Кременчук звільнено 29 вересня. Виникає питання. А де ж дивізія була впродовж майже двох тижнів?

Цікавою для нас могла б бути розповідь про форсування Дніпра 32-м гвардійським стрілецьким корпусом його командира – генерал-лейтенанта О. І. Родімцева. Але ушавлений герой Сталінградської битви лише обмежився двома абзацами з приводу боїв, які нас цікавлять. Прочитуємо їх дослівно. *“Больших усилий стоило нам форсирование Днепра, так как мелкие рукава и сыпучие пески левого берега затрудняли подвоз боеприпасов. Владея высотами вдоль Днепра, немецкое командование пыталось любой ценой удержать за собой правый берег. По несколько раз в день оно проводило контратаки против наших подразделений, успевших проникнуть на остров Каска.*

Однако и здесь гитлеровцам не удалось долго удержаться. Отброшенные огнём нашей артиллерии и мощными атаками пехоты, они откатывались всё дальше на запад, оставляя горы трупов и бросая военную технику”. [16, с. 266]. У виданні 1966 року останнє речення наведеної цитати підкореговане та вказує на те, що вже лише *“мощные атаки нашей пехоты заставили врага откатываться всё дальше на запад, оставляя военную технику, раненых и горы трупов”* [16, с. 372]. Кінець цієї ж самої цитати у редакції видання 1974 року повідомляє, що *“на острове Каска, куда наши подразделения ворвались с ходу, гитлеровцы предприняли десятки контратак, однако были сброшены в реку. В эти дни над полем боя владычествовала наша артиллерия. Она не давала противнику передышки. Снаряды “катюш” выкорчёвывали фашистов из укрытий, из самых глубоких щелей и из самых надёжных блиндажей.”* [16, с. 359]. Прикро, але як бачимо, ні фактів, ні оцінок Олександр Ілліч не оприлюднив у жодному з видань. Лише то вихвалявся артилерією, брак якої визнає О. С. Жадов, то “форсував” річку тільки піхотою, то громив німецькі позиції з “катюш”. Контекст написаного О. І. Родімцевим уможливорює робити висновок, що корпус усе ж подолав Дніпро з “Каски”, чого насправді не відбулося. На жаль, спогади генерала дуже нагадують розповідь простого політрука.

Полковник І. О. Самчук, праці якого ми вже згадували, був начальником штабу 32-го гвардійського стрілецького корпусу, про його участь у боях на Дніпрі північніше Кременчука в першій декаді жовтня 1943 року в співавторстві з колишніми однополчанами вперше розповів 1970 року [20, с. 111 – 115]. Оскільки він був керівником проекту, то й говорити будемо про колективні спогади, як про його. Оповідуючи про бої, начштабу повідомив про участь у форсуванні Дніпра 97-ї

й 13-ї гвардійських стрілецьких дивізій, навіть згадавши командувача першої з них. При цьому, захоплено розповідаючи про подвиги на островах “*передовых подразделений*”, а також про воїнів-комуністів (парторгів, політруків і т.д.), Іван Оникійович забув згадати про участь у боях 66-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора Я. В. Якшина. До речі, це з’єднання він досить часто ігнорує на сторінках мемуарів, а її командира по імені згадує лише один раз на сторінках усієї книги.

Оцінюючи участь корпусу у форсуванні Дніпра, полковник І. О. Самчук зазначив, що “*гвардейцы мужественно отражали настойчивые атаки врага*” [20, с. 119]. Бої ж обох корпусів 5-ї гвардійської армії автор спогадів оцінює так. “*Активными действиями она сковала крупные силы немецко-фашистских войск [320-у піхотну дивізію! – О. Чорний] и дала возможность другим соединениям фронта закрепиться и расширить плацдарм на западном берегу Днепра юго-восточнее Кременчуга*” [20, с. 119].

У такому ж дусі Іван Оникійович описав й оцінив форсування Дніпра ще у двох нарисах із історії участі у Великій Вітчизняній війні 97-ї та 13-ї гвардійських стрілецьких дивізій. Оповідаючи про участь у форсуванні Дніпра 97-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора І. І. Анциферова, автор нарису в загальному, у дусі епохи відтворив форсування ріки силами з’єднання. Колишній начштабу корпусу вказав, що в боях на островах загинули заступник командира дивізії полковник В. Я. Кашляєв, командир 289-го полку полковник П. Р. Панський, командир 292-го полку майор А. А. Полухін, заступник начальника політвідділу дивізії капітан В. П. Шаповалов [19, с. 75 – 76]. Про те, що острів для більшості гвардійців генерала І. І. Анциферова назавжди став місцем останнього спочинку, автор спогадів промовчав. Оцінюючи участь дивізії у форсуванні Дніпра, І. О. Самчук усупереч оцінкам О. С. Жадова відзначив, що “*в результате тяжёлых боёв задача дивизией была выполнена. Сковал значительные силы противника, оборонявшего узел сопротивления в районе города Новогеоргиевска (Крылов), она заставила силы противника сосредоточить здесь крупные резервы и этим дала возможность форсировать Днепр соседними соединениями*” [19, с. 76]. Як бачимо, стандартна оцінка, яка значною мірою перекликається з тією, що автор зробив у роботі “*От Волги до Эльбы и Праги*”.

Як нині відомо, у смузї наступу всього корпусу діяла тільки 320-а піхотна дивізія противника. Іван Оникійович у нарисі зазначає, що на ранок 3 жовтня 1943 року на дніпровський острів у наслідок надтяжких боїв почали переправлятися головні сили дивізії. У той же час “*противник подтянул свежие силы пехоты и танки и при поддержке авиации и артиллерии предпринял сильную контратаку против переправившихся частей дивизии*” [19, с. 74]. Можна в усе повірити. Але яким чином з високого правого берега і, головне, навіщо на острів рушили танки, і які танки? М’яко кажучи, Іван Оникійович трішки перегнув. Цікаво, а як це сприйняли фронтовики, котрі брали участь в операції, і вижили на острові.

Подібним чином І. О. Самчук згадує й участь у форсуванні Дніпра 13-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора Г. В. Бакланова. Оцінюючи дії дивізії, автор зазначив, що “*в результате боёв дивизия овладела островами на Днепре и первой траншеей врага*” [21, с. 218]. Написано дещо не зрозуміло, але з огляду на те, що очевидець подій ще раз вказав, що “*13-я гвардейская стрелковая*

дивизія не вся переправилась через реку” [21, с. 216], очевидним є те, що гвардійці генерала Г. В. Бакланова зачепилися за правий берег. Гліб Володимирович у спогадах також указує, що його дивізії вдалося захопити першу лінію траншей ворога на правому березі Дніпра й утримувати її доти, доки не одержали наказ передати плацдарм частинам 4-ї гвардійської армії [3, с. 169]. Командарм О. С. Жадов нічого не говорить про цей факт, а тому, на наш погляд, він потребує перевірки. Участь 13-ї гвардійської стрілецької дивізії у форсуванні Дніпра Г. В. Бакланов у спогадах коректно обійшов без зайвих фактів і оцінок.

Генерали І. І. Анциферов та Я. В. Якшин, які відповідно під час форсування Дніпра командували 97-ю і 66-ю гвардійськими стрілецькими дивізіями, за кілька років після війни вийшли у відставку, залишившись невідомими полководцями Другої світової війни. Так само, як і товариші по службі з 33-го гвардійського корпусу, Іван Іванович і Яким Васильович мемуари ані про участь у форсуванні Дніпра, ані про участь у війні так і не написали, очевидно, не бажаючи готувати спогади за шаблонами та встановленими “стандартами”.

На участі 289-го гвардійського стрілецького полку 97-ї гвардійської стрілецької дивізії у форсуванні Дніпра зупинився у своїх спогадах генерал-полковник, а в жовтні 1943 року – підполковник, начальник штабу названого вище полку Ю. А. Науменко. Згадуючи події, він подав чіткі хронологічні рамки боїв на островах, згадав героїв, розмірковуючи над тим, що в ході операції вдалося, а що ні. Особливу увагу автор приділив боям на островах 1 – 4 жовтня. Оцінюючи бої на Касці, Юрій Андрійович зізнається, що *“тогда удержание Каски и других островов казалось мне, да и другим офицерам полка в тактическом плане неоправданной мерой. Уж слишком велики были наши потери. Но мы ведь тогда не знали, что 5-й гвардейской армии была поставлена задача отвлечь на себя как можно больше сил противника, чтобы обеспечить форсирование Днепра другими армиями на главных направлениях. Вот мы и выполняли эту задачу. Высокой ценой, но выполнили”* [11, с. 118]. Звучить переконливо, але чомусь ні комфронтом генерал армії І. С. Конев, ні командарм генерал-лейтенант О. С. Жадов про це ні слова не сказали в своїх мемуарах. Откровення Ю. А. Науменка нагадує спробу виправдати безглузді втрати, наклавши їх на вимушений і єдино “вірний крок” у тій ситуації, що склалася на Дніпрі в арміях Степового фронту. Далі очевидець боїв за підкорення ріки зазначає, що *“только после войны мне стало известно, что, по замыслу командования фронта, наша армия вынуждена была вести эти тяжёлые, кровопролитные бои с гитлеровскими оккупантами в районе Кременчуга для отвлечения противника от проводившейся большой операции по захвату плацдармов на правом берегу Днепра, значительно ниже по его течению, в районе Мишурина Рога”* [11, с. 121]. Коментуючи процитоване, зазначимо, що мало ймовірно, що начальник штабу полку нічого не знав про те, що його з’єднання буде виконувати завдання, в основі якого лежить така мета. І знову ж таки, ні Конев, ні Жадов про це нічого не сказали. Якби армія дійсно виконувала роль відволікального маневру і комфронтом, і командарм могли б, не утаємничуючись, написати про це й тим самим хоч якось виправдати величезні втрати армії на Дніпрі.

1992 року з’явився мемуарний нарис про участь 66-ї гвардійської стрілецької дивізії у Великій Вітчизняній війні, написаний її ветеранами Г. І. Андрєєвим,

І. К. Бойковим, М. І. Гордєєвим, О. П. Дмитрієвим, І. М. Пучинським, Г. Є. Хаїтом та П. Ф. Шкарубським. У розділі “*Даешь Днепр!*” є кілька сторінок про форсування дніпровського рубежа. Не будемо зупинятися на спогадах про бої на зайнятому дивізією острові, наведемо лише оцінку бойових дій з’єднання. “*Несмотря на самоотверженное действие войск, попытка форсировать реку закончилась неудачей. Здесь противник создал крепкую оборону, для прорыва которой требовались значительные силы и средства. Сказалось и другое обстоятельство. Преодолеть Днепр мыслилось с ходу. После освобождения Кременчуга темп наступления ослаб, но командование фронта и армии не внесло коррективы в задачи соединений, и они по истечении двух суток приступили к форсированию без сосредоточения сил и средств на решающем участке, без артиллерийской и авиационной подготовки в расчёте, что удастся под покровом ночи внезапно достичь островов. Но противник находился в постоянной готовности, открывал огонь на любой всплеск воды и отражал десанты. Соединения, не добившись цели, понесли тяжёлые потери, в том числе в командном составе*” [15, с. 83 – 84]. На наш погляд, наведена вище оцінка досить об’єктивно відтворює участь дивізії у форсуванні Дніпра. Ця ж сама оцінка може стосуватися дій усього 32-го гвардійського стрілецького корпусу.

Досить реалістичні, наповнені героїзму, драматичності й трагізму солдатів, є спогади про участь 193-го гвардійського полку 66-ї гвардійської стрілецької дивізії старшого сержанта М. Г. Абдуліна [1; 2]. Не будемо вдаватися в подробиці боїв, лише наведемо цитату про останній день перебування полку на острові. “*А остров походит на лунный пейзаж. Воронки, воронки... Разные по калибру. В воронках кровавая густая жидкость и трупы, трупы, трупы... Да, хорошо тут поработала фашистская артиллерия, будь она неладна! Потом мы узнали, что от артогня погиб заместитель командира 13-й гвардейской дивизии Гаев, который находился в деревне Власовке на нашем берегу. Вот куда доставали!..*

Тяжёлый трупный запах наизнанку выворачивает кишки. Нужны мы ещё здесь? Похоже, что нет. Кучки уцелевших людей скорей, скорей двигаются к Днепру. Прощай остров-могила!” [2, с. 131 – 132].

При цьому, як завжди, знайшлися й такі “учасники”, яких потім через десятки років після війни навіть піонери слухати в школі не хотіли. Пережите М. Г. Абдуліним та іншими бійцями-учасниками форсування Дніпра описав один із політпрацівників полку, продемонструвавши гарний літературний хист, при цьому не бравши безпосередньої участі в операції. Це зробив В. П. Єгоров, спогади якого дуже нагадують откровення вже цитованого І. О. Самчука. Не будемо зупинятися на всіх нісенітницях, у дусі яких мали виховуватися радянські юнаки, читаючи ці “спогади”, лише наведемо кілька рядків про участь у бою, невідомо з яких причин підвищеного до рівня лейтенанта, старшого сержанта М. Г. Абдуліна. “*На острове Абдулин не раз ходил в атаку, а во время затишья, хотя, по сути, его и не было, переползал из окопа в окоп, знакомил воинов с сообщениями Совинформбюро. Комсорг был контужен, но несмотря на настойчивые требования командира эвакуироваться в санроту, продолжал оставаться в строю*” [5, с. 92]. Нічого подібного у своїх спогадах Мансур Гізатулович не писав.

З проведеного вище аналізу очевидним є факт, що мемуарна література не може бути достовірним джерелом, але залучення її при дослідженні окресленої

проблематики є обов'язковим. На нашу думку, серед усіх наведених у дослідженні спогадів на особливу увагу заслуговують мемуари О. С. Жадова, М. Г. Абдуліна та колективу фронтовиків, авторів нарису про участь у війні 66-ї гвардійської стрілецької дивізії. В інших випадках, як бачимо, у кожного учасника подій своя правда, у кожного своя війна, у кожного свої спогади про форсування Дніпра. Хтось залишився на полі бою, хтось став інвалідом, комусь пощастило обмежитися тривалими психологічними проблемами, але напевне кожен, хто залишився в живих, хотів би прочитати після війни її правдиву історію. На жаль, можливість писати її з'явилася лише сьогодні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абдулин М. Г. 160 страниц из солдатского дневника. – 1985. – 160 с.
2. Абдулин М. Страницы солдатского дневника. – М., 1990. – 160 с.
3. Бакланов Г. В. Вігер воєнних років. – К., 1985. – 304 с.
4. Бойко Н. Букринська епопея, або наша помилка // Українська культура. – 2007. – № 9. – С. 36 – 40.
5. Егоров В. Г. Герои остаются с нами: Документальная повесть [О 193-м стрелковом полке 66-й гвардейской Полтавской Краснознамённой стрелковой дивизии]. – Харьков: Прапор, 1986. – 143 с.
6. Жадов А. С. Предисловие / Самчук И. А., Скачко П. Г., Бабилов Ю. Н., Гнедой И. Л. От Волги до Эльбы и Праги. – М.: Воениздат, 1970. – С. 5 – 11.
7. Жадов А. С. Четыре года войны. – М.: Воениздат, 1978. – 334 с.
8. Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. – М.: Наука, 1972. – 368 с.; Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945. – М.: Воениздат, 1981. – 559 с.; Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945. – М.: Воениздат, 1982. – 559 с.; Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945. – К.: Політвидав України, 1983. – 619 с.; Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945. – М.: Наука, 1985. – 525 с.; Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 559 с.; Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1991. – 600 с.
9. Король В. Битва за Дніпро й визволення Києва: героїзм і трагедія (нові аспекти проблеми) // Історичний журнал. – 2003. – № 3 – С. 3 – 10; Король В. Битва за Дніпро і Київ: героїзм і трагедія // Історія в школі. – 2003. – № 10. – С. 1 – 8.
10. Кузнецов П. Г. Дни боевые. – М.: Воениздат МО СССР, 1959. – 328 с.
11. Науменко Ю. А. Шагай, пехота! – М.: Воениздат, 1989. – 270 с.
12. Олейников А. И. Рождённая на землях запорожских. – К.: Политиздат Украины, 1974. – 158 с.; Олейников А. И. Рождённая на землях запорожских. – К.: Политиздат Украины, 1980. – 158 с.
13. От Волги до Праги. Боевой путь 7-й гвардейской армии. – М.: Воениздат, 1966. – 256 с.
14. От Волжвских степей до австрийских Альп. Боевой путь 4-й гвардейской армии / Т. В. Воронцов, Н. И. Бирюков, А. Ф. Смекалов, И. И. Шинкарев. – М.: Воениздат, 1871. – 256 с.
15. Под гвардейским Знаменем: Боевой путь 66-й гвардейской стрелковой Полтавской Краснознамённой дивизии. – М.: Воениздат, 1992. – 143 с.
16. Родимцев А. И. Твои, Родина, сыновья. (Записки военных лет). – К.: Госполитиздат УССР, 1962. – 274 с.; Родимцев А. И. Твои, Отечество, сыновья. – К.: Радянський письменник, 1966. – 382 с.; Родимцев А. И. Твои, Отечество, сыны. – К.: Политиздат Украины, 1974. – 367 с.

17. Рященко Д. Битва за Дніпро та визволення столиці України: до 55-ї річниці визволення Києва // Військо України. – 1998. – № 9-10. – С. 36 – 37.

18. Самчук И. А., Скачко П. Г. Атакуют десантники. Боевой путь 9-й гвардейской Краснознамённой, орденов Суворова и Кутузова Полтавской воздушно-десантной дивизии. – М.: Воениздат, 1975. – 180 с.

19. Самчук И. А. Гвардейская Полтавская. Краткий очерк о боевом пути 97-й гвардейской Полтавской Краснознаменной орденов Суворова и Богдана Хмельницкого стрелковой дивизии. – Йошкар-Ола, 1987. – 128 с.

20. Самчук И. А., Скачко П. Г., Бабилов Ю. Н., Гнедой И. Л. От Волги до Эльбы и Праги. – М.: Воениздат, 1970. – 336 с.

21. Самчук И. А. Тринадцатая гвардейская. – М.: Воениздат, 1971. – 280 с.

22. Сергеев В. У жовтні сорок третього... – Світловодськ, 2009. – 32 с.

23. Чорний О. В. Героїзм і трагедія 5-ї гвардійської армії у битві за Дніпро у вересні – жовтні 1943 року / Наукові записки. – Випуск 14. – Серія: Історичні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 181 – 193.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чорний Олександр Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми військової історії XVIII – XX століть.